

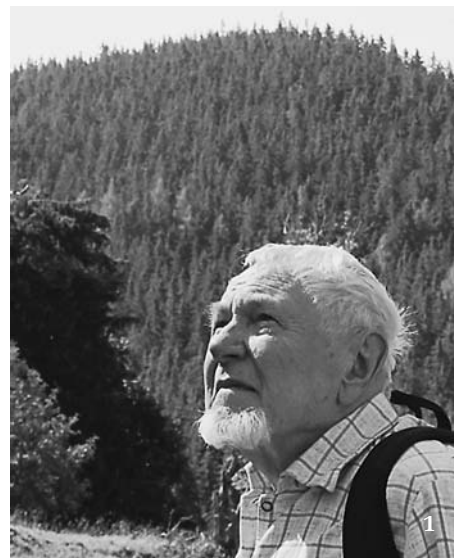
Významné životní jubileum Jana Zejdy

Dne 14. června 2019 se dožil 90 let nestor české mammaliologie doc. Ing. Jan Zejda, DrSc. V r. 1952 absolvoval lesnickou fakultu tehdy Vysokého učení technického v Praze, kde ho nejvíce ovlivnila tematika ochrany lesů, zvláště pak lesnická entomologie. Náhodné setkání s brněnským entomologem Daliborem Povolným během dvouleté základní vojenské služby tento zájem ještě posílilo. Přesto u entomologie nakonec nezůstal. Když se mu v r. 1954 naskytla příležitost řádné vědecké aspirantury v Laboratoři pro výzkum obratlovců Československé akademie věd u prof. Josefa Kratochvíla v Brně, byla mu nabídnuta specializace na výzkum savců. Jan Zejda nabídku přijal a po necelém roce od začátku aspirantury předložil svému školiteli rukopis první publikace týkající se analýzy vzorku populace norníka rudého (*Clethrionomys glareolus*) z Tatranského národního parku. Věnoval se v ní jak fenologickému posunu začátku rozmnožování v závislosti na nadmořské výšce, tak rozdílu ve věkové skladbě.

Tato témata se pak stala i podnětem ke kandidátské dizertační práci o taxonomickém rozboru populací a rozmnožování zmíněného druhu. Svým pracovním zaměřením a dosaženými výsledky byl začleněn do kolektivu pracovníků řešících výzkum populací drobných zemních savců v lesních ekosystémech a později v biotopech otevřené krajiny. Tento tým ověřoval a zpracoval základní ekologické poznatky synuzií drobných zemních savců, jako jsou stanovištní a potravní preference, rozmnožování a prostorová aktivita, a vypracoval i optimální metodiky pro jejich výzkum. Na základech tohoto bádání staví dnes výzkum ekologie drobných savců mladší generace zoologů. Během dalších let zpracoval biotopové nároky všech čtyř našich druhů myšic (*Apodemus* spp.), hryzce vodního (*Arvicola amphibius*), myšivky horské (*Sicista betulina*) a myši do-

mácí (*Mus musculus*) i synekologii společenstev drobných zemních savců řady území a lokalit, např. Boubínského pralesa nebo Slezska. Kromě toho zůstával věrný norníkovi rudému a stále prohluboval znalosti o jeho biologii, především v závislosti na věkové skladbě populace. Získané poznatky a zkušenosti pak zúročil v rámci dvou velkých mezinárodních programů, a to Mezinárodního biologického programu (IBP) a programu Člověk a biosféra (MaB). Výzkumy pod jejich hlavičkou vyústily v poznání sekundární produkce společenstev drobných savců doubrav, borů a smrkových monokultur. Zcela ojedinělým byl v tomto směru výzkum společenstva drobných zemních savců lužního lesa. Jan Zejda v něm zpracoval nejen volbu stanoviště, poznání hustot populací a jejich biomasy, ale i tok energie celým společenstvem, jak v původním lužním lese se záplavami, tak po jejich odstranění. Získané výsledky byly publikovány jako samostatné kapitoly ve dvou knižních monografiích a představují v naší mammaliologické literatuře ojedinělé zpracování toku energie synuzií drobných zemních savců. Významně se rovněž podílel jako spoluautor na monografiích o norníku rudém, hryzci vodním a srnci obecném (*Capreolus capreolus*), které v rámci programu MaB zpracovávali tehdy sovětsí autoři (Bašenina a kol. 1981, Sokolov a kol. 1992, Pantelejev a kol. 2001).

Další oblast výzkumu společenstev drobných savců, kterou začal Jan Zejda řešit s kolektivem spolupracovníků, jehož vznik pro tento účel inicioval, se týkal vlivu intenzifikace zemědělské výroby. V rámci tohoto tématu rozšířil svůj zájem o populace lovných druhů savců, k čemuž dalo podnět masové hynutí zajíců a některých druhů pernaté zvěře v 70. letech 20. století na území tehdejšího Československa. Součástí bylo i studium polního ekotypu srnce obecného, kde jubilant spolu se

Z. Bauerovou a M. Homolkou zkoumal chování srnce v otevřené krajině, zejména vznik stád (seskupování) v období vegetačního klidu, jejich složení a velikost, rytmus denní aktivity, velikost domovských okrsků a dalších stránek chování jak jednotlivých individuů, tak celých skupin. Pozornost byla věnována i významu některých plodin a posklizňových zbytků jako potravního zdroje pro srnce a drobné savce. Nemálo publikací pak vzniklo z popudu autora při sledování u nás nepůvodního jelena siky (*Cervus nippon*), a to z období, kdy se začal objevovat problém křížení tohoto druhu s jelenem evropským (*C. elaphus*), spolu s M. Heroldovou, M. Homolkou a P. Koubkem.

- 1 Jan Zejda při jedné ze svých četných návštěv Šumavy (léto 2018)
- 2 Výzkumu drobných savců v Beskydech s kolegy z Mendelovy univerzity v Brně se jubilant účastnil pravidelně od r. 2005 (na snímku s autorem tohoto článku v červnu 2010). Snímky M. Heroldové, pokud není uvedeno jinak
- 3 O vzniku druhů přírodním výběrem. První úspěšná hra Akademického Insitního Divadelního Souboru. Zleva: Karel Hudec (autor hry), Jan Zejda, Dalibor Povolný, Jiří Gaisler a Jaroslav Pelikán. Foto z archivu J. Zejdy

Výzkum synuzií drobných savců prováděl jubilant také v oblasti jaderné elektrárny Dukovany, kde získával poznatky o vlivu tohoto stavebního díla na změny ve struktuře společenstva v letech budování (1980) v porovnání s lety plného provozu (1998). Podílel se také na řešení problematiky vlivu imisí na ekosystém horského lesa v Moravskoslezských Beskydech. Rozsáhlá faktologie z mnohaletých sběrů drobných savců podnítila J. Zejdu i k tomu, aby se vrátil k hodnocení významu věku v populační dynamice hrabošovitých (Cricetidae, Arvicolinae). V tomto směru navázal velmi plodnou spolupráci s prof. Emilem Tkadlecem, ze které vzešlo několik stěžejních publikací o významu změn věkové struktury a funkce jednotlivých kohort v populační dynamice. Modelovým druhem byl autorům vedle norníka rudého také hraboš polní (*Microtus arvalis*), v jehož případě získávali znalosti jednak z terénních výzkumů v agroekosystémech (Zejda), jednak z experimentálních chovů (Tkadlec). Nezanedbatelná je rovněž účast na přípravě publikací týkajících se drobných savců v souvislosti s humánně- i veterinárně-medicínskou tematikou (Hubálek a kol. 1993, Pejčoch a kol. 2003).

V r. 1992 dosáhl jubilant hodnosti doktora biologických věd a v tomtéž roce se habilitoval v oboru ochrana lesa na lesnické fakultě nynější Mendelovy univerzity v Brně. Přednášel také speciální kapitoly z teriologie na Přírodovědecké fakultě a zoologii obratlovců na Pedagogické fakultě Masarykovy univerzity v Brně. Pedagogickou činnost vykonával s plným zaujetím

a byl členem oborových komisí, např. pro zoologii na téže univerzitě a pro ekologii na Univerzitě Palackého v Olomouci.

Výčet aktivit doc. Zejdy by nebyl úplný, kdybych neupozornil na jeho popularizační činnost, završenou monumentální populárně-odbornou publikací o savcích, k jejímuž sepsání byl přizván prof. Jiřím Gaislerem. Toto dílo (J. Gaisler, J. Zejda, J. Knotek, L. Knotková – Savci, Aventinum, Praha 1997) se nejen po obsahové, ale i výtvarné stránce ukázalo tak kvalitní, že během čtyř let vyšlo v pěti jazycích a prof. Gaisler za tuto knihu dostal dokonce Cenu města Brna.

Díky renomé v oblasti aplikovaného výzkumu savců nebylo náhodou, že v r. 1998 nabídl J. Zejdovi pracovní místo vedení Oblastního odboru Státní rostlinolékařské správy v Brně. V této organizaci rozvedl své odborné znalosti v problematice drobných hlodavců, zejména pak hraboše polního, do praktické roviny. Vznikla nejen řada dalších vědeckých prací, referátů na mezinárodním i národním fóru, ale také množství článků v odborných časopisech se zemědělskou tematikou, a dvě kolektivní publikace knižního charakteru. Z nich kniha Hlodavci v zemědělské a lesnické praxi (Agrospoj, s. r. o., Praha 2002), kde je vedoucím autorského kolektivu, představuje dosud nejkompexnější zpracování problematiky hlodavců v zemědělství, lesnictví a potravinářství v českém jazyce.

O významu celoživotní práce jubilanta svědčí i to, že výsledky jeho vědeckého výzkumu byly oceněny vedením Československé akademie věd a byla mu uděle-

na medaile J. E. Purkyně (1988) a stříbrná medaile J. G. Mendela (1989). Jeho vědecké práce stále zůstávají v povědomí mezinárodní zoologické veřejnosti a jsou citovány nejen v řadě prestižních publikací, ale i ve významných knižních monografiích, aktuálně např. v „bibli“ všech mammaliologů, v monumentálním díle o savcích Handbook of the Mammals of the World ve svazcích týkajících se hlodavců a ko-pytníků.

Jan neodpočívá ani nyní, kdy ho některé zásahy do zemědělské krajiny a lesních porostů podněcují ke zveřejňování vlastních zkušeností a názorů k této problematice. Jako člen kolektivu bývalých kolegů a studentů se stále účastní výzkumů nejen při zpracování datových souborů, ale i v terénu. V tomto směru je až neuvěřitelné, jak zůstává ve svém věku aktivní, neúnavný a plný inspirativních myšlenek!

Myslím tedy, že nezbývá než jubilantovi popřát pevné zdraví, neustále svěží mysl, vitalitu, touhu poznávat přírodu a užívat si života v péči jeho úžasné manželky Marty Heroldové, mimochodem také významné mammalioložky. Já sám si pak jen mohu přát spoustu dalších příjemných setkání nad zoologickými tématy a vzpomínkami na výzkum v dobách, kdy jsem jako malý chlapec hlal informace o zvířatech prezentované nestory české zoologie.

Seznam použité literatury uvádíme na webových stránkách Živý.

Jan Zejda

Šedesát let hraboše polního

České populace hraboše polního (*Microtus arvalis*) nemohly lépe připomenout toto výročí než enormním přemnožením, doprovázeným neméně enormní mediální popularitou jevu. Před 60 lety totiž brněnský zoolog prof. Josef Kratochvíl a jeho spolupracovníci vydali monografii Hraboš polní – *Microtus arvalis* (Nakladatelství ČSAV, sekce biologická, Praha 1959; 359 str. textu). Proč o tom nyní psát?

Roku 1953, tedy rok po ustavení samotné Československé akademie věd, vznikla Laboratoř pro výzkum obratlovců ČSAV v Brně. Jejím ředitelem se stal právě J. Kratochvíl (tehdy člen korespondent Akademie věd). Přestože do té doby byl známý spíše jako arachnolog (např. Živa 2013, 4 a 5), důvodem byly jeho čerstvé úspěchy ve výzkumu savců. V r. 1952 popsal z východního Slovenska se spoluautorem nový druh myšice *Apodemus microps* Kratochvíl et Rosický, 1952 (nazvanou česky myšice malooká), a o dva roky později pak sám nový druh hraboše *Pitymys tatricus* Kratochvíl, 1954 (nyní *Microtus tatricus* – hrabošek tatranský).

Josef Kratochvíl již během válečných let 1939–45 poznával, jak některá odvětví

zoologie zůstávají řadu let v útlumu, a tak když mu jeho první výzkumy na začátku 50. let přinesly zmíněný mimořádný úspěch v popisu dvou druhů savců nových pro vědu ze střední Evropy (myšice malooká byla až později synonymizována s druhem *A. uralensis* Pallas 1811), začal usilovat o vznik vědeckého pracoviště se širším zaměřením na obratlovce. Monografie o jednom z nejvýznamnějších drobných savců, hraboši polním, se měla stát důkazem správného rozhodnutí. Do vzniklé Laboratoře pro výzkum obratlovců ČSAV přijal během necelých tří let 7 ornitologů a mammaliologů, k nimž přizval ještě tři kolegy z jiných pracovišť, takže autorský kolektiv pro monografii tvořilo pod jeho vedením 11 zoologů.

Kratochvíl sám zkoumal rasovou příslušnost populací hraboše polního z různých částí Československa v podobě 12 vzorků o celkovém počtu téměř 4 000 jedinců. Sledoval některé morfologické a řadu meristických znaků, užívaných v té době v taxonomii. Opíral se též o výsledky ontogenetické i sezonní proměnlivosti tělesných a lebečných měr ze serií jedinců jak z volné přírody, tak z laboratorních chovů,

jak je zpracovali další dva autoři (Ivo Sýkora a Zdeněk Šebek). Snaha zohlednit různé vlivy uplatňující se v proměnlivosti taxonomických znaků byla chvályhodná, dnes se však v tomto typu studií uplatňují rozhodující měrou znaky jiné, i když ty, které zkoumal J. Kratochvíl, zůstávají stále také hodnoceny.

Výrazný podíl na kvalitě monografie měl Jaroslav Pelikán (viz např. Živa 2006, 2: XXI), který zpracoval kapitolu o stanovištních nárocích a o rozmnožování hraboše polního. Jeho poznatky o významu jednotlivých stanovišť pro rozvoj hrabošů populací mají značný význam dodnes. Je to proto, že data byla sbírána v letech 1954–57, kdy jak podíl nových polí, tak řady dalších skupin biotopů osídlených hrabošem polním byl ještě jiný než v desetiletích následujících, kdy krajina prodělala v souvislosti s intenzifikací zemědělství velké změny. Ty se projeví i na volbě a významu jednotlivých stanovišť hraboše. Také podrobná analýza různých stránek rozmnožování druhu (pohlavní dospívání, poměr pohlaví, velikost vrhu, délka rozmnožovacího období), získaných na velmi početném materiálu, se stala důležitým příspěvkem k poznání druhu. Autor však měl vzhledem k časově omezené délce sběru terénních dat jen omezenou možnost sledování víceletého kolísání, případně přemnožení populací, a proto se musel v tomto směru spolehnout na publikace výsledků autorů ze zahraničí.